

QARAQALPAQ TILINDE PRAGMATIKA HÁM SÓZ MÁDENIYATÍ MÁSELELERI

Adilbekova Gulnur

Nókis transport texnikumı qaraqalpaq tili hám ádebiyatı muǵallimi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703949>

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq tiliniń pragmatikalıq ózgeshelikleri hám sóylew mádeniyatı máseleleri tereń tallanǵan. Tildiń baylanıstaǵı sociallıq, psixologiyalıq hám mádeniy funkciyaları izbe-iz jarıtılıp, pragmatikalıq principler menen sóylew mádeniyatınıń óz-ara baylanısı kórsetilgen. Sonday-aq, qaraqalpaq xalıqınıń milliy qádiriyatları, sociallıq normaları hám dástúriy qarım-qatnas formalarınń sóylew mádeniyatına tásiiri mısallar tiykarında kórsetilgen.

Tayanış sózler: pragmatika, sóylew mádeniyatı, kommunikaciya, kontekst, qarım-qatnas mádeniyatı, sociallıq faktor, milliy qádiriyat.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются прагматические особенности каракалпакского языка и вопросы культуры речи. Последовательно освещены социальные, психологические и культурные функции языка в коммуникации, показана взаимосвязь прагматических принципов и культуры речи. Кроме того, на примерах показано влияние национальных ценностей, социальных норм и традиционных форм общения каракалпакского народа на культуру речи.

Ключевые слова: прагматика, культура речи, коммуникация, контекст, культура общения, социальный фактор, национальная ценность.

Abstract. This article thoroughly analyzes the pragmatic features of the Karakalpak language and issues of speech culture. The social, psychological, and cultural functions of language in communication are consistently examined, and the interrelationship between pragmatic principles and the culture of speech is demonstrated. Furthermore, the influence of the Karakalpak people's national values, social norms, and traditional forms of communication on their speech culture is illustrated with examples.

Keywords: pragmatics, speech culture, communication, context, communication culture, social factor, national value.

Kirisiw. Eń dáslep, sonı atap ótiw kerek, hár qanday til - bul xalıqtıń mádeniyatı, tariyxıy tájiriyesini hám dúnyaqarasın jámllestiretuǵın hádiyse. Sonıń ushın da tildi tek baylanıs quralı sıpatında emes, al milliy oy-pikirdiń aynası sıpatında úyreniw zárúr. Usı kózqarastan qaraǵanda qaraqalpaq tili óziniń tariyxıy tamirları, bay leksikalıq qorı hám milliy bildiriw usılları menen ayırıqsha dıqqatqa ılayıq.

Bunnan tısqari, búgingi globallasıw procesinde tildiń durıs, anıq hám mádeniyatlı qollanıluwı hár bir insan ushın ayırıqsha sociallıq zárúrlikke aylanbaqta. Sol sebepli, pragmatika hám sóylew mádeniyatı máselelerin úyreniw tek teoriyalıq emes, al ámeliy áhmiyetke de iye. Sebebi, bir tárepten, pragmatika sóylewshi hám tıńlawshi arasındaǵı mánilik baylanıslardı túsindirise, ekinshi tárepten, sóylew mádeniyatı bul baylanıstıń mádeniy, etikalıq hám estetikalıq normaların belgilep beredi.

En dáslep, «pragmatika» túsiniġine toqtap otetuġın bolsaq, bul taraw til belgileriniń olardı paydalanıwshılar menen óz-ara qatnasın úyrenedi. Yaġnıy, sóylewshi ne demekshi, tınlawshı onı qalay qabıl etpekte, hám bul gáp qaysı jaġdayda ayılǵan degen sorawlar pragmatikanıń orayında turadı [Abduraxmonov S. 2025: 25-27].

Basqasha aytqanda, pragmatika til birlikleriniń mánisin tek ġana leksikalıq kózqarastan emes, al kontekst, maqset hám kommunikativlik maqset penen baylanıstırıp talqılaydı. Mısalı, «Jaqsı ekenseń» sózi hár qıylı jaġdayda maqtaw, mısıl yamasa eskertiw mánilerin ańlatıwı múmkin. Sonıń ushın, bul sózdi túsiniw ushın onı qollanıp atırǵan shaxstıń hawazı, jaġdayı, hátteki júz kórinisine shekem itibargá alınadı.

Sunday-aq, pragmatika tildıń sociallıq hám psixologiyalıq táreplerin de sáwlelendiredi. Sebebi hár bir sóylesiwde tek ġana sóz emes, al onıń artındaǵı maqset, sezim hám múnásibet te úlken áhmiyetke iye. Usı jaǵınan qaraqalpaq xalqınıń sóylewindegi Sálem beriw, raxmet aytıw, pátya beriw sıyaqlı sóz ámelleri tek ġana etikalıq emes, al pragmatikalıq wazıypanı da atqaradı.

Usı jerde aytıw kerek, sóylew mádeniyatı - bul sóylesiwde tilden durıs, mazmunlı hám ádepli túrde paydalanıw óneri. Bul túsiniq grammatikalıq durıslıq, fonetikalıq anıqlıq, leksikalıq baylıq, logikalıq izbe-izlik hám mádeniy qatnas sıyaqlı táreplerdi óz ishine aladı.

Áne sonıń ushında qaraqalpaq tili sóylew mádeniyatında húrmet, ápiwayılıq hám kishipeyillik ayırıqsha orın tutadı. Máselen, úlkenlerge múrájat etkende «janap, aǵayın, ata, apa» sıyaqlı sózlerden paydalanıw tek ġana ádep emes, al sociallıq qádiriyatı bildiretuġın pragmatikalıq belgi bolıp esaplanadı.

Bunnan tisqari, qaraqalpaq xalqında tikkeley buyırıq formaları az qollanıladı. Kerisinshe, gápler kóbinese jumsaq yamasa natuwrı bayanlaw arqalı ayıladı. Mısalı, «Erteń barıp kelseńiz, jaqsı bolar edi» degen sóz tiykarında «barın» mánisin bildiredi, biraq ırǵaqta húrmet hám izzet bar. Bul jaġday sóylew mádeniyatınıń pragmatikalıq názikligin kórsetedi.

Sonı ayırıqsha atap ótiw kerek, til hesh qashan jámiyetten ajırılǵan halda jasay almaydı. Kerisinshe, ol sociallıq ortalıqtıń tikkeley jemisi esaplanadı. Sol sebepli, qaraqalpaq xalqınıń sóylew mádeniyatın úyreniwde milliy qádiriyatlar, úrp-ádetler hám diniy dástúrlér úlken áhmiyetke iye.

Máselen, sálemlesiw, duwalar, duwa sózler - bulardıń hámmesi tek ġana qarım-qatnas quralı emes, al milliy sana-sezimdi bildiriwshi til birlikleri bolıp esaplanadı. «Sálem beriw» sózi tek ġana «sálem» emes, al qarım-qatnastıń mádeniy baslanıwın ańlatadı. Solay etip, til arqalı insanlar arasındaǵı ádep-ikramlılıq, mádeniy hám psixologiyalıq jaqınlıq júzege keledi.

Sonday-aq, tildiń kontekstke baylanıslılıǵı da júdá áhmiyetli. Sebebi bir sóz hár qıylı jaǵdaylarda hár qıylı mánisti ańlatıwı múmkin. Sonlıqtan, hár bir sóylew jaǵdayında sóylewshi sáykes kontekstti tańlawı, tıńlawshı bolsa onı durıs pragmatikalıq talqılawı kerek. Bolmasa, sóylesiwde túsinbewshilik yamasa nadurıs baha júzege keliw itimalı bar.

Qaraqalpaq tilindegi sóylesiwde hár qıylı pragmatikalıq strategiyalar qollanıladı. Olar arqalı sóylewshi óz maqsetin natuwrı yamasa tikkeley bildiredi. Sonnan:

Unamlı strategiya - shın júreklik hám jıllı júzlilikti bildiriw ushın (Aǵayın, júrisińiz jay bolsın!);

Jeńillestiriw strategiyası - tikkeley sóylemesten, múlayım túrde pikir bildiriw («Bul jumıstı siz qarap shıqsañız, jaqsı bolar edi»);

Rásmiy strategiya - sociallıq aralıqtı saqlaw maqsetinde («Húrmetli mırza Qosbergenov!»);

Ekspressiv strategiya - sezimlik tásirde kúsheytıw ushın («Qansha qayǵılı waqıt edi sol!») [Qutlımuratov B.1991].

Bul strategiyalar sólewdi tek ǵana tásirsheń emes, al mádeniyatlı etedi. Ásirese, qaraqalpaq xalqınıń sólewinde jumsaq sólew, astarlı sólew hám salmaqlı ırǵaq ádettegi jaǵday esaplanadı.

Búgingi kúnde sanlı texnologiyalar, sociallıq tarmaqlar hám global informaciya aǵımı qaraqalpaq tiliniń sólew mádeniyatına da óz tásirin tiygizbekte. Bir tárepten, bul process tildiń bayıwın, jańa sózler menen ańlatpalardıń kirip keliwin támiyinlese, ekinshi tárepten, ayırım ádebiy normalardıń buzılıwına alıp kelmekte.

Máselen, jaslar arasında qısqartılǵan sózler, inglisshe aralaspalar yamasa emotikonlar menen sóylesiw keń tarqalmaqta. Bul jaǵday, álbette, sólew mádeniyatı kózqarasınan mashqalalı esaplanadı. Sol sebepli, zamanagóy qarım-qatnasta da til etikası, ádebiy normalar hám milliy sóylesiw mádeniyatın saqlaw aktual másele bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq xalqınıń sózinde húrmet, izzet hám sadıqlıq ústin orında turadı. Bul qádiriyatlar sólew etikası arqalı kórinedi. Máselen, kishi jastaǵılar úlkenlerge múrájat etkende «siz» almasıǵınan paydalanadı, bul bolsa tek ǵana til norması emes, al ádep-ikramlılıq principini bolıp esaplanadı.

Bunnan tisqari, qaraqalpaq xalıq naqıllarında da sólew mádeniyatı tereń sáwlelenedi:

«Sózdi aytıwdı biliń - eldi bilgeni bolsın» (sólewdi bilgen - eldi bilgen) degen hikmetli sóz til hám adamzat arasındaǵı kúshli baylanıstı bildiredi.

«Til - eldiń janı» degen naqıl bolsa tildegi mádeniyattıń milliy ózlik penen úzliksiz baylanısın kórsetedi.

Solay etip, sóylew mádeniyatı insannıń jeke pazıyletlerin, mádeniyatın hám ádep-ikramlılıq kózqarasların kórsetiwshi qural sıpatında xızmet etedi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq tilinde pragmatika hám sóylew mádeniyatı máseleleri óz-ara tıgız baylanıslı hádiyseler bolıp tabıladı. Sebebi pragmatika tildıń baylanıstaǵı ámeliy wazıypasın, sóylew mádeniyatı bolsa usı wazıypanı mádeniy hám estetikalıq formada ámelge asırıwdı támiyinleydi. Sonday-aq, hár bir til óz milliy mádeniyatınıń aynası bolǵanıday, qaraqalpaq tili de xalıq ruwxıy dúnyasınıń kórinisi sıpatında úyreniliwi zárúr. Sonlıqtan, zamanagóy bilimlendiriw sistemasında tildi tek ǵana grammatikalıq jaqtan emes, al pragmatikalıq hám mádeniy jaqtan da durıs qollanıw kompetenciyasın qalıplestiriw áhmiyetli. Nátiyjede, tildıń estetikalıq, mánililigi hám sociallıq áhmiyeti saqlanıp qaladı. Demek, mádeniyatlı sóylew - bul tek ǵana sóylew emes, al insanıylıq belgisi, milliy ózliktiń kórinisi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Abduraxmonov S. (2025). TILNING PRAGMATIK JIHATI VA UNING SO‘Z MA’NOSIGA TA’SIRI. Молодые ученые, 3(14), 25–27. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/yosc/article/view/86191>
2. Qutlimuratov B. Til mádeniyatın iyeleyik. Jas leninshi. 1991. 3-dekabr.
3. Ruziboyevna, N. F. (2025). KOMMUNIKATIV STRATEGIYALAR: SHAKLLANISH MEXANIZMI VA LINGVISTIK IFODASI. TANQIDIY NAZAR, TAHLILİY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR, 2(4), 433-436.
4. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
5. USMONOVA, U. NUTQIY AKTLARNING PRAGMATIK SAMARADORLIGI. FILOLOGIYA VA PEDAGOGIKA